

PISMENOST U SRBIJI U PRVOJ POLOVINI XX VEKA

APSTRAKT: U radu je analizirano izrazita nepismenost stanovništva u Srbiji, pogotovo seljaštva.

Prema popisu od 31. decembra 1900. godine, u Srbiji je bilo svega 21,03% pismenog stanovništva, muškaraca 33,84% i žena 7,36%.¹ Poređenja radi, u Bugarskoj je bilo istovremeno 42,11% pismenih muškaraca i 13,14% pismenih žena, dok je u Rumuniji godinu dana ranije pismeno bilo 22,04% muškog i 7% ženskog stanovništva.² Nepismenost je naročito bila primetna kod seoskog stanovništva Srbije, pogotovo kod žena. Naime, opšta pismenost na selu je iznosila 15,01%, pri čemu kod muškaraca 27,48%, a kod žena samo 2,30%.³ Inače, u varošima je bilo 65,04% pismenih muškaraca i 41,10% pismenih žena, odnosno 55% ukupnog njihovog stanovništva.⁴

Izuzimajući Beograd, sa 73,25% pismenog stanovništva, najviše pismenih varošana je bilo u rudničkom i čačanskom okrugu, više od 60%, a najmanje u vranjskom, svega 37,12%. Najveći procenat pismenog seljaštva bilo je, međutim, u krajinskom okrugu, 22,91%. Sa 40,90% pismenih muškaraca kragujevački okrug prednjačio je među svim okruzima u Srbiji, dok je najviše pismenih žena, 13,90% bilo u krajinskom okrugu.⁵

Tabela 1: Pismenost u Srbiji 1900. godlne

Okrug		Varošana	Seljana	Muških	Ženskih	Svega
Beogradski	Broj	1739	18241	17959	2021	19980
	%	50,76	18,98	35,11	4,18	20,08

1 Statistički godišnjak Kraljevine Srbije. XI. Beograd, 1906. str. 82.

2 Čuvar zdravlja, 20, 10.07.1924. str. 308.

3 Kao napomena 1.

4 Isto.

5 Isto.

TOKOVI ISTORIJE

Okrug		Varošana	Seljana	Muških	Ženskih	Svega
Valjevski	Broj	6177	14701	18407	2471	20878
	%	59,33	15,35	33,24	4,83	19,60
Vranjski	Broj	9106	11160	17677	2589	20266
	%	37,12	7,62	20,16	3,11	11,86
Kragujevački	Broj	12783	19163	27224	4722	31946
	%	49,55	18,52	40,90	7,53	24,71
Krajinski	Broj	5690	16092	16228	5554	21782
	%	51,90	22,91	39,36	13,90	26,82
Kruševački	Broj	5512	15700	18847	2365	21212
	%	59,82	15,53	13,40	4,39	19,23
Moravski	Broj	11098	16419	23338	4179	27517
	%	48,06	14,35	33,16	6,22	20,01
Niški	Broj	15743	11383	22043	5083	57126
	%	55,89	9,95	28,94	7,64	19,00
Pirotski	Broj	4571	7859	11022	1408	12430
	%	44,05	11,83	27,72	3,80	16,18
Podrinski	Broj	8766	24248	28828	4186	33014
	%	58,94	16,45	34,92	5,25	20,35
Požarevački	Broj	11982	26180	32486	5676	38162
	%	42,48	16,24	33,47	6,15	20,15
Rudnički	Broj	1580	9791	10435	936	11371
	%	62,82	17,93	35,42	3,38	19,91
Smederevski	Broj	5326	16936	19306	2956	22262
	%	47,00	19,21	38,40	6,01	22,38
Timočki	Broj	7225	17372	19374	5223	24597
	%	54,39	17,31	32,96	9,52	21,72
Toplički	Broj	2663	5553	7210	1006	8216
	%	46,18	8,51	19,45	2,96	11,57
Užički	Broj	5504	12922	16335	2091	18426
	%	58,14	13,57	30,51	4,06	17,59
Čačanski	Broj	5217	13133	16185	2165	18350
	%	62,31	14,60	32,40	4,48	18,67
Beograd	Broj	45898	—	28887	17011	45898
	%	73,25	—	78,63	66,78	73,25

Okrug		Varošana	Seljana	Muških	Ženskih	Svega
Muških	Broj	114425	237366	351791	—	351791
	%	65,04	27,48	33,84	—	33,84
Ženskih	Broj	52155	19487	—	71642	71642
	%	41,10	2,30	—	7,36	7,36
Ukupno	Broj	166580	256853	351791	71642	423433
	%	55,00	15,01	33,84	7,36	21,03

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Srbije za 1905. godinu, Beograd 1906. str. 82.

U oskudici potpunih podataka o razvoju pismenosti u Srbiji tokom prve decenije XX veka, posebno su zanimljiva istraživanja Grge Bogića o pismenosti supružnika prilikom venčanja u razdoblju od 1900. do 1908. godine, budući da ona obuhvataju populaciju koja predstavlja najznačajniji ekonomski činilac i osnovnu polugu u sveopštem kulturno-prosvetnom napretku. Istražujući iz godine u godinu, Bogić je ustanovio da je prosečna pismenost muškaraca, koji su u ovom periodu zasnovali brak, iznosila u celoj Srbiji 42,85%, a žena svega 8,63%.⁶ Naravno, velike su bile razlike između pojedinih okruga. Prednjačio je krajinski okrug, sa 55,60% pismenih mladoženja i 21,52% pismenih nevesta, dok je najmanje pismenih mladoženja bilo u vranjskom okrugu, svega 23,09%, a nevesta u topličkom, samo 4,42%.⁷ Takode, Bogićeva istraživanja su potvrdila da je u selima analfabetizam znatno više bio izražen nego u varošima. Naime, među mladoženjana na selu pismeno je bilo svega 38,31%, a kod nevesta samo 3,97%, dok je po varošima u brak ulazilo 82,58% pismenih muškaraca i 61,18% pismenih žena. U Beogradu je bilo još više pismenih supružnika, 92,19% mladoženja i 83,59% nevesta.⁸

Tabela 2: Prosečna pismenost lica koja su se venčala od 1900. do 1908. godine

Okruzi	Pismeni		Nepismeni	
	M.	Ž.	M.	Ž.
Beogradski	51,64	6,16	48,36	93,84
Valjevski	40,85	7,27	51,15	92,73
Vranjski	23,09	5,06	76,91	94,94
Kragujevački	52,12	11,32	45,88	88,68
Krajinski	56,60	21,51	44,40	78,48
Kruševački	45,37	5,30	54,63	94,70

6 Grga Bogić. „Nepismenost u Srbiji”. *Prosvetni glasnik*, 7-8. 1922., str. 418.

7 Isto.

8 Isto.

Okruzi	Pismeni		Nepismeni	
	M.	Ž.	M.	Ž.
Moravski	40,73	10,58	59,27	89,42
Niški	30,64	10,29	63,36	89,71
Pirotski	36,07	5,80	63,93	94,20
Podrinski	44,70	7,46	55,30	92,54
Požarevački	45,73	7,15	54,27	92,85
Rudnički	48,45	7,20	51,55	92,80
Smederevski	54,64	9,18	45,36	90,82
Timočki	46,71	16,48	53,29	83,52
Toplički	24,16	4,42	75,84	95,58
Užički	36,78	6,83	63,22	93,97
Čačanski	44,03	6,63	55,97	93,37
Beograd	92,19	83,59	7,81	16,41
Varoši	82,58	61,18	17,42	38,82
Sela	38,31	3,97	61,69	96,03

Izvor: Grga Bogić. „Nepismenost u Srbiji”, *Prosvetni glasnik*, 7-8. 1922. str. 418

Izrazita nepismenost, pogotovo u selima, žena prilikom ulaska u brak u tom devetogodišnjem periodu posledica je izražene opšte nepismenosti ženskog seoskog stanovništva u skoro svim okruzima i njenog veoma sporog poboljšanja. Primera radi, procenat pismenih nevesta od 1900. do 1908. godine znatnije je rastao jedino u krajinskom, timočkom i požarevačkom okrugu, područjima u kojima je bilo rumunskog življa, pa zato i više škola. U drugim okruzima procenat primenih žena prilikom ulaska u brak se sporo povećavao, a u mnogima se čak i smanjivao. To je naročito bilo izraženo u okruzima: kruševačkom, moravskom, niškom, podrinjskom, smederevskom i užičkom.⁹

Za razliku od nevesta, kod mladoženja je pismenost brže rasla, naročito u okruzima: beogradskom, krajinskom, timočkom i podrinjskom. Inače, u svim okruzima ona je 1908. godine bila znatno iznad stanja 1900. godine. Očigledan porast pismenih mladoženja bio je u timočkom okrugu, čak za 21,34%.¹⁰

9 Isto, str. 419.

10 Isto.

Tabela 3: Kretanje pismenosti kod lica venčanih od 1900. do 1908. godine

Okrug		1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.
Beogradski	Ž.	6,00	5,12	4,41	6,56	6,19	6,42	7,03	7,16	6,53
	M.	42,72	42,72	46,90	48,63	52,97	52,63	54,83	58,39	61,7
Valjevski	Ž.	7,37	8,43	6,11	7,20	6,48	6,08	8,72	7,83	7,18
	M.	37,24	38,05	37,47	38,45	42,11	41,29	44,01	41,84	47,18
Vranjski	Ž.	5,19	2,61	4,12	5,16	4,53	5,80	6,10	5,76	6,25
	M.	18,92	18,92	19,53	20,62	22,33	23,77	24,83	24,73	28,13
Kragujevački	Ž.	12,44	8,87	9,00	14,93	10,55	9,96	10,25	11,79	12,12
	M.	49,96	49,42	51,63	54,80	52,82	53,70	54,65	61,36	59,07
Krajinski	Ž.	13,03	14,50	13,46	17,64	19,03	22,90	24,15	32,86	36,15
	M.	51,42	50,80	50,55	55,52	52,13	56,32	56,75	61,52	65,38
Kruševački	Ž.	7,16	3,56	3,51	6,01	4,93	6,38	6,15	4,99	5,05
	M.	41,12	38,82	42,88	44,45	45,95	45,73	47,52	49,65	52,17
Moravski	Ž.	15,74	5,73	10,06	9,51	9,70	11,67	10,26	11,60	10,91
	M.	38,12	30,03	35,60	36,22	37,22	44,57	44,92	49,55	50,33
Niški	Ž.	15,51	7,65	8,55	9,29	9,37	11,64	9,82	10,22	10,59
	M.	36,45	29,38	28,73	31,86	36,68	39,35	40,18	42,54	44,60
Pirotski	Ž.	6,71	3,80	4,15	5,09	4,85	6,78	6,04	7,79	6,99
	M.	35,30	31,12	28,60	27,93	36,54	37,73	41,24	41,31	44,88
Podrinski	Ž.	8,79	6,93	5,68	8,23	6,82	7,95	7,81	7,17	7,75
	M.	39,72	39,70	38,66	44,21	42,24	47,37	46,67	50,44	53,31
Požarevački	Ž.	8,82	5,46	4,61	6,02	6,94	7,34	8,92	9,22	11,00
	M.	43,83	38,03	36,18	40,91	54,51	44,67	47,57	47,67	54,24
Rudnički	Ž.	8,31	5,38	4,39	8,43	8,85	7,71	9,02	6,61	6,14
	M.	46,27	34,71	42,16	47,27	53,69	53,18	50,33	54,96	53,51
Smederevski	Ž.	12,91	7,98	7,79	8,14	9,06	8,26	9,81	8,37	10,15
	M.	51,84	48,00	51,00	55,87	53,00	51,81	55,74	61,74	62,49
Timočki	Ž.	8,56	7,52	9,32	12,43	14,12	20,72	23,09	25,08	27,21
	M.	37,69	39,25	39,03	45,02	41,83	51,45	50,98	56,11	59,03
Toplički	Ž.	4,42	2,89	3,20	3,50	4,42	4,18	6,12	5,41	5,61
	M.	23,25	18,20	20,06	21,45	21,45	24,09	27,22	28,48	32,83
Užički	Ž.	8,68	5,57	4,10	8,72	6,63	6,62	6,56	7,46	7,01
	M.	38,51	32,06	32,11	34,10	37,19	41,45	37,59	38,04	39,98

Okrug		1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.
Čačanski	Ž.	—	—	5,92	5,43	6,08	5,58	8,02	7,96	7,40
	M.	—	—	36,88	39,54	45,31	41,13	46,70	51,30	47,32

Izvor: Grga Bogić. „Nepismenost u Srbiji”. *Prosvetni glasnik*. 7-8. 1992. str. 419/420.

Budući da se lica sposobna za brak prema uzrastu ubrajaju u kategoriju stanovništva u kojoj je najviši procenat pismenih, prosečna pismenost ukupnog stanovništva u Srbiji 1908. godine je verovatno niža nego što je procenat pismenih supružnika, ali je, svakako, viša nego 1900. godine. Poboljšanje pismenosti u Srbiji usledilo je, međutim, posle 1908. godine. Bez obzira na to što nemamo konkretne podatke, potpuno je sigurno da je pred rat u Srbiji bilo više pismenih nego što navodi Jovan P. Jovanović u „Učitelju” za jul i avgust 1920. godine, iznoseći da je pred Prvi svetski rat u Srbiji po gradovima bilo 55% pismenih, po selima 15%, među muškarcima 33% i među ženama 7%,¹¹ što su, zapravo, podaci iz 1900. godine.

Sa završetkom Prvog svetskog rata, u Srbiji su nastali još teži uslovi za razvoj pismenosti, pogotovo kod širokih narodnih slojeva. Mnoge škole posle oslobođenja nisu počinjale da rade, jer su u ratu bile porušene, oštećene, ili ostale bez nastavnog kadra. Te okolnosti su posebno dolazile do izražaja pošto je, usled prekida školskog rada za vreme rata, bio znatno povećan broj dece dorasle za školu. Takođe, usled ogromnih materijalnih razaranja i velikog broja ljudskih žrtava, koje je uglavnom podnelo selo, u školu nije upisivan veliki broj seoske dece, jer je za njihovom radnom snagom sada bila veća potreba. Mnogo češće se to odnosilo na žensku decu, za čije školovanje seljaštvo nije imalo dovoljno razumevanja i pre rata. Primera radi, u 12 okruga 1918/19. školske godine u seoskim školama je bilo upisano samo 37,46% za školu dorasle dece, a u 14 okruga sledeće školske godine 57,98%, pri čemu je među 77216 daka bilo svega 20,48% devojčica, dok ih je, recimo, u varoškim školama bilo 41,28%.¹² Osim neupisivanja, ti razlozi su uticali na veliki broj i upisane dece da ne pohada školu, što je, takođe, usporavalo opismenjavanje.

Izraženi analfabetizam, naročito među seljacima kao dominantnim društvenim sloju, primorao je Ministarstvo prosvete Kraljevine SHS da 26. juna 1919. godine, raspisom ON Br. 13881, radi poboljšanja pismenosti u narodu, propiše osnivanje: školskih stanica, pomoćnih ili ambulantskih škola, analfabetskih tečajeva, stručnih škola i tečajeva za dalje obrazovanje opismenjenih.¹³ Iako nemamo potpune podatke o rezultatima te akcije, očigledno je da ona nije ispunila očekivanja budući da 25. oktobra 1920. godine Ministar-

11 Jovan. P. Jovanović. „Za reformu naše narodne prosvete”. *Učitelj*. 1-2. Jul-avgust

12 Momčilo Isić. Seljaštvo u Srbiji 1918-1925. rukopis doktorske disertacije. str. 556.

13 Isto. str. 588/589.

stvo upućuje poziv učiteljima i sveštenicima da formiraju analfabetske tečajeve, koji bi imali od 9 do 40 slušalaca i trajali od 1. novembra do 1. aprila, obećavajući im nagradu od 30 dinara za svakog opismenjenog.¹⁴ Ne samo ovim akcijama, muškarci su sticali pismenost i u toku rata, u zarobljeništvu, izbeglištvu ili na frontu, kao i u kasarnama za vreme odsluženja vojnog roka. Mada je teško utvrditi dinamiku i način opismenjavanja stanovništva u Srbiji posle 1900. godine, pogotovo posle završetka Prvog svetskog rata, popis stanovništva od 31. januara 1921. godine konstatuje da je u Srbiji 54,4% pismenih muškaraca i 16,5% pismenih žena, što znači da se procenat pismenih, u odnosu na 1900. godinu povećao 13,47%, tačnije kod muškaraca za 20,6%, a kod žena za 9%.¹⁵ Poređenja radi, Rumunija je 1912. godine imala 54,83% pismenog muškog i 23,19% pismenog ženskog stanovništva.¹⁶

U odnosu na ostale pokrajine Kraljevine SHS, u Srbiji je 1921. godine pismenost bila veća nego u Južnoj Srbiji i Bosni i Hercegovini, približno ista kao u Crnoj Gori, a mnogo niža nego u Dalmaciji, Vojvodini, Hrvatskoj, Slavoniji i Sloveniji. Takođe, ona je bila znatno ispod prosečne pismenosti u celoj Kraljevini SHS (Tabela 4).

Tabela 4: Pismenost u Kraljevini SHS 1921. godine

Pokrajina	Muškarci		Žene		Svega	
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
Srbija (1912)	616268	54,4%	205159	16,5	821427	34,5%
Južna Srbija	145174	20,0%	51617	8,3%	196791	16,0%
Crna Gora	43799	53,0%	11104	13,0%	54893	33,0%
Dalmacija	88005	61,0%	60231	40,2%	148236	50,5%
BiH	231633	28,0%	81629	11,5%	313292	20,6%
Hrvatska i Slavonija	884051	77,7%	770182	61,4%	165233	67,0%
Vojvodina	483622	96,5%	464678	73,0%	948390	77,8%
Slovenija	—	—	—	—	—	86,5%
Kralj. SHS	—	—	—	—	—	48,5%

Izvor: Svetlost, 11. 22. mart 1925; str. 4.

Od 1921. do 1931. godine pismenost u Srbiji se nešto brže širila nego u celoj Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Naime, 1931. godine u Srbiji, područje pre balkanskih ratova, pismeno je bilo 44,91%, a u Kraljevini Jugoslaviji 51,5% stanovništva,¹⁷ što znači da se godišnje u Kraljevini Jugoslaviji procenat

14 Isto, str. 590.

15 Svetlost.

16 Kao napomena 2.

17 Definitivni rezultati popisa stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. marta 1931. godine, knj. II, Beograd, 1938, str. 4-127.

pismenih uvećavao za 0,3%, a u Srbiji za 1,04%. Ta razlika je još izraženija ako se posmatra područje današnje Srbije, u kojem je 1931. godine bilo 53,48% pismenog stanovništva.¹⁸

Sa svega nešto više od polovine pismenog stanovništva na početku četvrte decenije XX veka, Srbija i cela Kraljevina Jugoslavija su daleko ispod velikog broja evropskih država. U Francuskoj, Finskoj, Nemačkoj, Engleskoj, Holandiji i Belgiji, na primer, „nepismeni su samo oni koji zbog svoje duhovne ograničenosti ne mogu naučiti da čitaju i pišu”.¹⁹ U Poljskoj je 1929. godine nepismeno 30%, a u Italiji 1931. godine 20% stanovništva.²⁰ Jedino je u Sovjetskom Savezu i u balkanskim državama pismenost na približno istom nivou kao u Srbiji ili Jugoslaviji. U Rumuniji je 1930. godine nepismeno 57%, a u Sovjetskom Savezu 1926. godine 60% stanovništva.²¹

U Srbiji je i 1931. godine naročito izražen analfabetizam ženskog stanovništva. U njenim pretkumanovskim granicama pismeno je svega 22,08% žena, a 69,14% muškaraca. Taj odnos je nešto povoljniji ako se posmatra teritorija Srbije koja, pored pretkumanovskog područja, obuhvata: Vojvodinu, Kosovo i Metohiju i Sandžak, budući da je u Vojvodini pismenost kod žena 76,59%. Pismenost kod muškaraca je 69,85%, a kod žena 37,89% (Tabela 5).

Sastavljena od područja različite ekonomske i kulturne razvijenosti, naseljenih stanovništvom različite nacionalnosti, Srbija nije bila jedinstvena u pogledu nivoa pismenosti svoga stanovništva. Beograd, kao ekonomsko i kulturno središte, imao je najvišu stopu pismenosti, 89,07%, kod muškaraca 93,01%, a kod žena 84,29%. Samo zahvaljujući tome što su pismene žene u Beogradu predstavljale 28,7% pismenih žena u pretkumanovskoj Srbiji, analfabetizam žena u njoj je manji za 5,08%. Posle Beograda, ekonomski i kulturno najnaprednija sredina je, svakako, Vojvodina, sa prosečnom pismenošću od 80,98%. Privredno nerazvijena, a kulturno zaostala, sa pretežno albanskim, odnosno muslimanskim življem, područja Kosova i Metohije i Sandžaka prednjače u nepismenosti. Na Kosovu i Metohiji pismeno je 15,77%, a u Sandžaku 21,35% stanovništva (Tabela 5).

Izuzimajući vranjski i toplički okrug, u kojima nije pismena ni trećina odraslog stanovništva, među ostalim okruzima predkumanovske Srbije nije velika razlika u pismenosti. Najviše pismenih je u kragujevačkom 49,86%, a najmanje u požarevačkom okrugu, samo 38,35%. Zanimljivo je, međutim, da je beogradski okrug tek na šestom mestu po pismenosti stanovništva. Ispred njega su okruzi: valjevski, kragujevački, rudnički, smederevski i timočki. U njemu je naročito niska pismenost odraslog ženskog stanovništva, samo

18 Isto.

19 Branislav Krstić. „Borba protiv nepismenosti”. *Narodno prosvetvanje*, sv. 3, mart 1940. str. 33.

20 Isto.

21 Isto.

15,65%, što je dovoljno tek za 12. mesto među 17. okruga. Očito, seljaštvo oko Beograda bilo je veoma malo izloženo kulturnim uticajima najvećeg gradskog središta.

Tabela 5: Pismenos u Srbiji 1931. godine

Okrug	Muškarci		Žene		Svega	
	Broj	Procent	Broj	Procent	Broj	Procent
Beogradski	42592	72,61%	10041	15,65%	52633	42,85%
Valjevski	37880	70,04%	10841	18,25%	48721	42,93%
Vranjski	51027	54,67%	11328	10,74%	62355	31,37%
Kragujevački	51399	77,49%	17276	24,19%	68675	49,86%
Krajinski	25469	62,54%	10856	23,37%	36325	41,68%
Kruševački	43563	67,93%	9685	14,18%	53248	40,21%
Moravski	50363	65,18%	12589	15,29%	62952	39,44%
Niški	49220	61,30%	14449	18,16%	63659	39,82%
Pirotski	30836	63,25%	8101	15,63%	38937	38,70%
Podrinski	52880	79,10%	13098	15,89%	65978	41,35%
Požarevački	56481	63,92%	15840	15,81%	72321	38,35%
Rudnički	21098	75,45%	6038	19,06%	27136	45,50%
Smederevski	35255	75,02%	11588	22,39%	46843	47,43%
Timočki	38103	65,21%	15115	25,12%	53218	44,87%
Toplički	22,932	57,45%	4146	9,18%	27078	31,82%
Užički	32943	71,15%	8244	15,97%	41187	42,06%
Čačanski	38929	68,81%	9704	16,43%	48633	42,05%
Beograd	102099	93,01%	76382	84,29%	178481	89,07%
Srbija u granicama iz 1912.	783069	69,14%	265321	22,08%	1048390	44,91%
Vojvodina	547625	85,57%	513248	76,59%	1060873	80,98%
Kosovo i Metohija	47065	25,50%	11465	6,14%	58530	15,77%
Sandžak	15966	35,31%	3541	7,67%	19507	21,35%
Srbija	1393725	69,85%	793575	37,89%	2187300	53,48%

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. marta 1931. godine. Stanovništvo po pismenosti i starosti. Knji. III. Beograd. 1938. str. 4-127.

Točom četvrte decenije XX veka u Srbiji se pismenos i dalje sporo širila, budući da je suzbijanje nepismenosti, skoro isključivo, zavisilo od veoma skromnih finansijskih sredstava koje je država budžetom za to izdvajala. Primera radi, po 1.700.000 dinara za organizovanje analfabetskih tečajeva u vojsci i građanstvu u 1938. i 1939. godini,²² nije bilo dovoljno za

širu akciju, koja je nešto veće razmere imala u vojsci nego u građanstvu (Tabela 6.).

Tabela 6: Analfabetski tečajevi u Jugoslaviji 1939. godine

Banovine	Broj tečajeva		Broj analfabeta	
	u vojsci	u građanstvu	u vojsci	u građanstvu
Beograd	36	1	2115	42
Vardarska	40	39	1820	1635
Vrbaska	10	22	780	752
Dravska	34	—	1892	—
Drinska	33	25	2231	1204
Dunavska	58	1	3355	43
Zetska	37	5	1971	187
Moravska	39	2	2116	50
Primorska	26	33	1597	1304
Savska	71	45	4146	1287
Svega	384	172	22023	6504

Izvor: Branislav Krstić. „Borba protiv nepismenosti“, *Narodno prosvetvanje*, sveska 3. mart 1940. str. 35.

Budući da je u moravskoj banovini, koja se cela prostirala na području pretkumanovske Srbije, gde je 1931. godine nepismeno bilo 61,96% odraslog stanovništva, tokom 1939. godine opismenjeno samo 50 analfabeta u građanstvu, očito je da se ne može govoriti o nekom poboljšanju pismenosti, pogotovo što opismenjeni vojnici često nisu bili sa područja banovine.

Prema podacima za 32 sreza u Srbiji, 1940. godine samo je u njih šest pismeno bilo više od 70% odraslog stanovništva. Ako je u srezu postojalo veće gradsko središte, i pismenost je u njemu bila veća, kao što su srezovi: valjevski, leskovački, niški. U samom gradu Kragujevcu pismeno je bilo čak 92,3% stanovništva, a u kragujevačkom srezu 75%.²³ Naročito sporo pismenost se širila kod ženskog stanovništva. Veoma retki su srezovi gde je među pismenima bila trećina žena. Najčešće procenat pismenih žena je najveći takođe u srezovima sa većim gradskim centrima. Seljanke su, dakle, još bila uglavnom nepismene.

23 Arhiv Jugoslavije. Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, statistika.

Tabela 7: Pismenos u Srbiji 1940. godine

Srez	Muškarci	Žene	Ukupno	% pismenih	% pismenih žena od ukupno pismenih
Azbukovački	13198	4485	17683	57,20%	25,36%
Brzopalanajući	6181	3237	9418	54,00%	34,37%
Valjevski	19799	7281	27080	73,50%	26,89%
Vračarski	18109	7377	25486	75,00%	28,94%
Golubački	4858	1275	6133	40,00%	20,79%
Gročanski	8967	4385	13352	60,00%	32,84%
Gružanski	20395	7970	28365	61,20%	28,10%
Žički	27493	12336	39829	64,00%	30,97%
Jablanički	26698	11677	38075	—	30,69%
Jadarski	22330	5167	27497	52,60%	21,09%
Kačerski	14185	4530	18710	56,00%	24,21%
Kosanički	3895	1050	4945	55,00%	21,23%
Kragujevački	22680	14045	36725	75,00%	38,24%
Kragujevac	18523	17500	36023	92,30%	48,58%
Zaječarski	29430	19969	49399	76,00%	40,42%
Leskovački	2488	21715	46203	65,00%	47,00%
Mačvanski	31846	13167	45013	66,00%	29,25%
Metohijski	10759	4098	20857	39,00%	19,65%
Moravski (niški okrug)	12940	5370	18310	60,00%	29,33%
Moravski (pož. okrug)	13388	6362	19750	—	32,21%
Moravički	10750	3196	13946	48,01%	22,92%
Niški	32991	9005	41996	78,00%	21,44%
Paraćinski	17280	5864	23148	65,03%	25,33%
Posavski (beog. okrug)	11351	4749	16100	75,00%	29,50%
Pčinjski	19554	5907	25461	44,51%	23,20%
Rađevski	12000	3000	15000	50,00%	20,00%
Rasinski	14044	3293	17337	42,00%	18,99%
Sokobanjski	13532	1900	15432	—	12,31%

Srez	Muškarci	Žene	Ukupno	% pismenih	% pismenih žena od ukupno pismenih
Takovski	12620	5230	17850	62,00%	29,30%
Tamnavski	20218	6866	27084	69,00%	25,35%
Užički	19025	5791	24816	61,68%	23,33%
Homoljski	7714	3103	10817	40,00%	28,69%
Štavički	2468	997	2565	17,00%	38,87%
UKUPNO	543709	231897	775606	—	29,90%

Izvor: Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo prosvete, Odeljenje za statistiku.

Budući da je visok procenat nepismenosti krajem četvrte decenije XX veka, osim u Srbiji, bio osetan i u nekim drugim pokrajinama Kraljevine Jugoslavije: Bosna i Hercegovina, Južna Srbija, Crna Gora, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije je 16. septembra 1940. godine, pozivajući se na 153. član Zakona o narodnim školama i na predlog konferencije načelnika Ministarstva prosvete i kraljevskih banskih uprava, uz objašnjenje da „dosađajući rad na suzbijanju nepismenosti i širenju prosvete u narodu” nije dao očekivane kvantitativne i kvalitativne rezultate, donelo Odluku, čija prva četiri člana glase:

1. „Da se pri svima narodnim školama, gde za to ima potrebe, obrazuju analfabetički tečajevi.

2. U mestima gde nema narodne škole, a gde je veći broj nepismene dece ili odraslih, otvoriće se 'Pomoćne narodne škole za nepismene”.

3. Naknade učiteljima davaće, kao i do sada, Ministarstvo prosvete, a prostorije, ogrev, osvetljenje i učila davaće opštine, odnosno banovine (gde su opštine siromašne).

4. Da bi se nabavila potrebna sredstva za održavanje analfabetičkih tečajeva, osnovaće se u Ministarstvu prosvete fond za suzbijanje nepismenosti...”²⁴

Budući da se ta odluka Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije malo razlikuje od svih ranije donetih, koje su, inače, dale „kvantitativno i kvalitativno slabe rezultate” u suzbijanju nepismenosti, malo je verovatno da bi i ona, i da nije otpočeo narodnooslobodilački rat, postigla značajniji uspeh. Rat je, zapravo, samo sprečio da i taj pokušaj države, u praksi, ne doživi sudbinu prethodnih.

Srbija za vreme Kraljevine SHS/Jugoslavije nije, dakle, rešila pitanje nepismenosti, pogotovo najširih narodnih slojeva, koji su zato ostali na veoma

²⁴ Narodno prosvetvanje, Sv. 7. septembar 1940. str. 97.

niskom stepenu prosvetećenosti, što je bitno uticalo na njihovo ekonomsko stanje. „Slaba prosvetećenost naroda ogleda se i u njegovoj privredi. Sa malo ziratne zemlje, bez poznavanja načina savremene proizvodnje, ostavljen sam sebi i svoje neznanju, naš seljak izvuče iz zemlje jedva toliko koliko mu je potrebno da održi goli život”.²⁵ Nesumnjivo, izrazita nepismenost i neprosvetećenost seljaštva, kao preovladujućeg društvenog sloja u Srbiji, izuzetno je značajna prepreka sveukupnom napretku Srbije tokom prve polovine XX veka.

Summary

LITERACY IN SERBIA IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTRY

Serbia entered the 20th century with only 21.03% literate population – 33.84% men and only 7.36% women. Illiteracy was particularly widespread among the rural population – as much as 84.99%, or 72.52% men and 97.7% women. Literacy spread very slowly among the peasantry in the first decade of the 20th century. Thus, for example, among the couples which married in villages between 1900 and 1908 61.69% grooms and 96.03% brides were illiterate.

Slow restoration and erection of new school buildings, lack of teaching staff, very pronounced need for manpower, with traditional attitude of the peasantry that not even all male, let alone female children need go to school, caused slow expansion of literacy in villages after the First World War. High illiteracy among the peasantry caused extremely high general illiteracy ratio in Serbia, which amounted to 65.5% according to the census of 31 January 1921.

Inadequate government policy in the area of literacy and people's education, along with traditional conservatism of the general population, could not achieve any significant results. Therefore, in 1931 Serbia had 55.09% illiterate population. However, if Serbia within its present borders is observed, the share of illiterate population was 46.52%. On the eve of Word War II that percentage was even lower. For example, very few counties in 1940 had literacy ratio below 50%.

---

25 Č. Stčanović. „Glavna zadruga za narodno prosvetećivanje”. *Narodno prosvetećivanje*. april 1940. Sv. 4. str. 54.